

U BORBI ZA KRUH I RUŽE – ŠTRAJKAŠKE PRAKSE RADNICA U HRVATSKOJ IZMEĐU DVAJU SVJETSKIH RATOVA (1918.–1939.)

Ana Rajković Pejić

Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest
Slavonije, Srijema i Baranje
anarajkovic23@gmail.com

Apstrakt: Unatoč represivnim okvirima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a onda i Kraljevine Jugoslavije, u čijem je sastavu bila i Hrvatska, te činjenici da žene nisu imale politička prava, radnice su u razdoblju između dvaju svjetskih ratova započele sve intenzivnije zahtijevati poboljšanje svojih socijalnih i ekonomskih uvjeta. Navedeno se posebno odnosi na štrajkove radnica u okviru kojih su tražile poboljšanje radnih uvjeta, veće nadnice te sklapanje kolektivnih ugovora. U kontekstu navedenoga cilj je rada analizirati tri štrajka radnica (štrajk radnica u Tvornici sapuna *Schicht*, Tvornici keksa *Bizjak* te *Tivaru*). Analiza se temelji na arhivskim izvorima Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu te Državnog arhiva u Osijeku, kao i na periodici (*Organizovani radnik*, *Radnička štampa*, *Hrvatski list* itd.), te na sekundarnoj literaturi koja je korištena kako bi se u radu pružio širi društveno-politički kontekst organiziranja i tijeka štrajkova.

Ključne riječi: radnički pokret, radnice, štrajkovi, Tvornica *Schicht*, *Bizjak*, *Tivar*, štrajkaške kuhinje, nadnica, Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije, Nezavisni sindikati, Hrvatski radnički savez

Abstract: Despite the repressive frameworks of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, and later the Kingdom of Yugoslavia, in which Croatia was a part, and the fact that women did not have political rights, women

workers increasingly demanded improvements in their social and economic conditions during the interwar period. This was particularly evident in the strikes organized by women workers, where they sought better working conditions, higher wages, and the signing of collective agreements. In this context, the goal of this paper is to analyze three significant women's strikes (the strike of women workers at the Schicht soap factory, the Bizjak biscuit factory, and Tivar). The analysis is based on archival sources from the Croatian State Archives in Zagreb and the State Archives in Osijek, as well as periodicals (*Organizovani radnik*, *Radnička štampa*, *Hrvatski list*, etc.) and secondary literature, which are used to provide a broader socio-political context for the organization and progression of these strikes.

Keywords: labor movement, women workers, strikes, Schicht Factory, Bizjak, Tivar, strike kitchens, wages, United Workers' Union of Yugoslavia, Independent Unions, Croatian Workers' Union

Uvod

“Okupimo oko sebe i pokrenimo u borbi protiv režima sa naše strane najzapuštenije slojeve radničke klase: radnice i žene radnika” – tako je pisala *Klasna borba* 1931. godine pozivajući na borbu protiv novoga *Zakona o osiguranju radnika*, ističući kako čitav niz njegovih odredaba pogađa upravo “ženske članove radničke klase”.¹ Komunističko je glasilo itekako bilo svjesno ne samo teškog socioekonomskog položaja u kojemu su se nalazile radnice nego i potrebe omasovljivanja svojih pristaša, što je posebno bilo izraženo ako uzmemo u obzir činjenicu da je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) od 1920. godine djelovala u ilegali.² Stoga, unatoč činjenici da u tek formiranoj državnoj tvorevini – Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca nije postojalo, kako Stanislava Barać navodi, iskustvo radničkih pokreta koje je u razvijenim zemljama Europe doprinijelo osvješćivanju ideje o ženskim pravima,³

¹ Ubavka Vujošević, Žarko Protić (prir.), *Klasna borba. Marksistički časopis. Organ Komunističke partije Jugoslavije, Časopis KPJ (sekcija KI)*, Beograd: Izdavački centar Komunist, 1984, 864.–865.

² Kako bi nastavili s radom unatoč zabrani, komunisti su osnivali niz organizacija u kojima su mimi-krijski djelovali, poput Crvene pomoći ili pak Nezavisnih sindikata.

³ Stanislava Barać, “Reprezentacija žene u beogradskoj periodici iz vremena međuratne Jugoslavije”, u: *Desničini susreti. Zbornik radova*, Zagreb: Plejada, 2009, 67.–79.

jugoslavenski je radnički pokret pod vodstvom komunista od kraja Prvog svjetskog rata intenzivno radio na priključivanju radnica u svoje redove. Ipak, postoji i druga strana medalje. Naime, u radničkom pokretu početkom 1920-ih nije vladao jedinstven stav u pogledu zapošljavanja ženske radne snage. Tomu i prilog ide i primjer štrajka riječkih konobara iz 1920. godine, prilikom kojega su osim povećanja plaća radnici tražili i “udaljšavanje ženskog osoblja”.⁴ Navedeno ima itekakvu težinu ako uzmemo u obzir da su se u Europi u ovom razdoblju pojavila društva poput *Saveza za obranu čovječjih prava*, koje je, između ostaloga, tražilo i ukidanja rada žena,⁵ kao i to da se tijekom 1930-ih godina provodila politika u sklopu koje je došlo do otpuštanja žena, pretežno činovnica, ukoliko je njihov muž bio zaposlen.⁶

Neovisno o tome, radnice su bile sve aktivnije, što je rezultiralo nizom praksi, od organiziranja “letećih zborova” u tvornicama preko organiziranja prehrana štrajkaša do ulaska u sindikate,⁷ a potom i organiziranje štrajkova. O tome, između ostaloga, svjedoči i članak objavljen u radničkom glasilu s početka 1920-ih, u kojemu se navodi i to da “životna drugarica” radnika uviđa svoj teški položaj i počinje se boriti za poboljšanje radnih prilika.⁸ Ovdje valja istaknuti da su sindikalne politike bile prilično disperzivne. Navedeno je, između ostaloga, bilo i rezultat raskola unutar predratnih socijaldemokratskih stranaka iz kojih se izdvojio radikalniji dio što ga je 1920. godine u Vukovaru osnovao KPJ,⁹ dok je veći dio predratnih

⁴ Josip Cazi (prir.), *Građa za povijest sindikalnog pokreta u Hrvatskoj godine 1919. i 1920. Od Kongresa ujedinjenja do Obznane*, Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije – Republičko vijeće za Hrvatsku, 1956, 388.

⁵ “Žene u proizvodnji”, *Organizovani radnik*, br. 20, 12. maj 1927., 7.

⁶ Ana Rajković, *Dugi ženski marš. Položaj radnica i ženski aktivizam u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova*, Zagreb: DAF, 2021, 201.–202.

⁷ Nada Cazi, *Društveni položaj žene – kako slaviti naše praznike: 8. mart – međunarodni dan žena*, Pula: Novinsko-izdavačka ustanova “Pregled”, 1974., 50.

⁸ “Žene protiv štrajkolomaca”, *Radnička štampa. Organ Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije*, br. 18, 3. juni 1922., 2.

⁹ Nakon Prvog svjetskog rata, u skladu sa zbivanjima u ostalim europskim radničkim pokretima, i u jugoslavenskom je došlo do razdora na njegovu desnu i lijevu struju. Desnoj su pripadali prijeratni socijaldemokrati, koji su se oslanjali na ideološke postavke njemačke i austrijske

socijaldemokrata nakon toga u Novom Sadu osnovao Socijalističku partiju Jugoslavije (SPJ).¹⁰ Svaka je stranka ujedno imala i svoje sindikalno krilo, pa su tako Nezavisni sindikati bili povezani s KPJ, a Glavni radnički savez i Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ) sve do sredine 1930-ih sa SPJ.¹¹ Svojevrsnu treću struju u Hrvatskoj predstavljao je Hrvatski radnički savez (HRS), koji je prvotno bio usko vezan uz Hrvatsku stranku prava, a potom od sredine 1920-ih s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS). Neovisno o sindikalnoj pripadnosti, ono što ih je spajalo jesu razlozi štrajkova, koji su prvenstveno bili vezani uz niske nadnice, uvjete rata, maltretiranje itd. Ovo je vjerojatno i razlog relativno malog broj radnica koje su bile članice sindikata. Naime, u sindikalnim organizacijama 1936. godine bilo je svega 5% žena.¹² Međutim, to ih, kako navodi Lydia Sklevicky, nije sprječavalo da itekako aktivno djeluju s ciljem poboljšanja svoga položaja.¹³ Osim toga sve su se više pojavljivale industrije u kojima je dominirala ženska radna snaga, a koja se nije nužno priključivala sindikatima. Prema dostupnim izvorima, broj se radnica u međuratnoj Jugoslaviji

socijaldemokracije, dok su lijevoj pripadali revolucionarni dijelovi stranke koji su bili pod utjecajem Oktobarske revolucije. Sukladno tomu, unatoč činjenici da je bilo nekoliko pokušaja organiziranja ujedinjenog jugoslavenskog radničkog pokreta, lijeva je struja 1919. u Beogradu organizirala kongres na kojemu je osnovana Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunisti), koja iduće godine mijenja ime u KPJ.

¹⁰ Ujedinjenje jugoslavenskih socijaldemokrata prošlo je nekoliko etapa u kojima su osnivane provizorne organizacije poput Jugoslavenske socijaldemokratske stranke te Socijaldemokratske stranke, Socijalističke zajednice Jugoslavije, koje su se krajem prosinca 1921. ujedinile u SPJ.

Valja istaknuti da je nakratko djelovala i srednja struja (*centrumaši*), koju su predvodili bosansko-hercegovački radnički prvaci Jovo i Sreten Jakšić, a koja je u ožujku 1921. osnovala Socijalističku radničku partiju Jugoslavije, koja se kasnije priključila SPJ.

¹¹ Komunisti su osnovali Nezavisne sindikate nakon donošenja *Obznane* (1920.) i zabrane djelovanja KPJ, te njezinog sindikalnog krila Centralnog radničkog sindikalnog vijeća Jugoslavije (CRSVJ). S druge strane, socijaldemokratsko sindikalno krilo Opći radnički savez nastavio je i dalje djelovati, kao i Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ), u kojega su se intenzivnije infiltrirali komunisti. Stoga su se od sredine 1930-ih te borbe uglavnom svele na sukobe između Hrvatskog radničkog saveza (HRS) i URSSJ-a, u kojemu je sve više jačao komunistički utjecaj.

¹² Lydia Sklevicky, *Žene i moć. Povijesna geneza jednog interesa*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku; Hrvatska sveučilišna naklada, 2020, 169.

¹³ Isto.

povećao, pa je tako sredinom 1920-ih godina od gotovo 1,4 milijuna radnika bilo oko 300.000 radnica.¹⁴ Ako pak usporedimo 1921. i 1926. godinu u smislu broja radnica, tada je broj ženske radne snage povećan za 97%.¹⁵ Među tvornicama u kojima je prevladavala ženska radna snaga između ostalih bile su i “Trikotaža” u Beogradu, u kojoj je bilo zaposleno 1200 radnica, zatim “Tekstil” u Zagrebu, gdje je sredinom 1920-ih bilo zaposleno 600 radnica u odnosu na 140 radnica itd.¹⁶

U kontekstu navedenoga cilj je rada analizirati štrajkove radnica u Hrvatskoj polazeći od teze da su upravo u ovom razdoblju žene aktivnije započele javno djelovanje u okviru radničkog pokreta. Na tom tragu u radu se nastoje analizirati štrajkovi kao oblici intenzivnije borbe radnica za njihova ekonomska i socijalna prava, i to u osječkoj Tvornici sapuna *Schicht* (1926.), zagrebačkoj Tvornici keksa *Bizjak* (1928.) te varaždinskom *Tivaru* (1936.).

Temi rada pristupa se u okviru sistematizacije ženske povijesti koju je ponudila američka povjesničarka Gerda Lerner, razvivši tri faze njezinog istraživanja: kompenzacijsku, kontribucijsku i holističku.¹⁷ U skladu s time, štrajkovi se analiziraju u okviru druge faze, pokušavajući odgovoriti na pitanja na koji su način štrajkovi pridonijeli poboljšanju položaja radnica u smislu njihove inicijalne motivacije (povećanje nadnica, poboljšanje uvjeta rada, dr.).

¹⁴ “Proleterski ženski pokret”, *Organizovani radnik*, br. 45, 13. oktobar 1928., 8.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto. Ipak, kada govorimo o povećanju ženske radne snage u ovom razdoblju, valja biti na oprezu. Tako povjesničarka Ida Ograjšek Gorenjak navodi interpretaciju Françoise Théaud prema kojoj rat nije imao pozitivan utjecaj na političku i ekonomsku emancipaciju žene, prije svega u smislu da je upravo rat zaustavio sufražetski pokret, čime se odbacuje teza, kako ističe Ograjšek Gorenjak, da je rat označio veliku prekretnicu u zapošljavanju žena. Ida Ograjšek Gorenjak, *Opasne iluzije: Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Zagreb: Srednja Europa, 2014, 50.

¹⁷ Kompenzacijska faza odnosi se na istraživanja vezana uz pitanja tko su bile žene, što su postigle te zašto su upamćene u povijesti. Kontribucijska faza vezana je uz istraživanja o tome kako su žene zajedničkim ili pojedinačnim akcijama doprinosile razvoju određenih pojava, pokreta i ideologija u prošlosti. Holistička pak faza podrazumijeva “analitičku kategoriju roda kao jednu od komponenti povijesne sinteze”. Andrea Feldman (prir.), *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Zagreb: Institut “Vlado Gotovac”, Ženska infoteka, 2004, 10.–11.

Potrebno je istaknuti da se, za razliku od anglosaksonske historiografije, istraživanje rodnog aspekta radničkog pokreta u jugoslavenskoj historiografiji nalazilo na marginama znanstvenog interesa, ako zanemarimo pionirska istraživanja Jovanke Kecman ili Marije Šoljan, koje su o okviru *old labour history* donijele niz podataka vezanih uz sindikalno organiziranje, ilegalno djelovanje i sl.¹⁸ Ipak, ova istraživanja ne pružaju dublju uzročno-posljedičnu analizu djelovanja radnica u međuratnom razdoblju.¹⁹ Sukladno tomu tek pojavom Lydie Sklevicky 1980-ih godina počinje intenzivnije bavljenje ovom temom.²⁰ Na tom tragu i povjesničar Branimir Janković u knjizi *Mijenjanje sebe same* navodi da se 1980-ih godina počinje poticati razvoj historije žena kao “bitna novost”, te ističe da se to manifestiralo intenzivnijim bavljenjem ženama u radničkom pokretu i AFŽ-u, čemu je u znatnoj mjeri pridonosilo zasnivanje “ženske perspektive” i u drugim znanstvenim disciplinama, što je i korespondiralo sa začecima novog feminističkog pokreta u Jugoslaviji.²¹

Danas se situacija donekle mijenja, što je prije svega zasluga istraživačica poput Renate Jambrešić Kirin,²² Ivane Pantelić, Sonje Dujmović²³ i drugih, koje kreiranjem novih narativa u ovom historiografskom smislu značajno doprinose rasvjetljavanju položaja, ali i djelovanja marginaliziranih radnica.

¹⁸ Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918.-1941.*, Beograd: Narodna knjiga/Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1978; Marija Šoljan, *Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila hiljadu devetsto četrdeset prve*, Zagreb: Konferencija za društvenu aktivnost žena, Zagreb.

¹⁹ A. Rajković, *Dugi ženski marš*, 13.–30.

²⁰ Vidi: Lydia Sklevicky, *Konji, žene i ratovi*, Zagreb: Druga, 1986.

²¹ Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same – preobrazba hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb: Srednja Europa, 2016, 143.

²² Renata Jambrešić Kirin, *Dom i svijet. O ženskoj kulturi pamćenja*, Zagreb: Centar za ženske studije, 2008; Ista, “Spolno obilježavanje pripovijedanja o ratu”, u: *Narodna umjetnost*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1996, Vol. 33, br. 1, 25.–40; Ista, “Puno puta bi vas bili izbacili kroz vrata, biste bila išla kroz prozor unutra: prepisivanje povijesti žena u Drugom svjetskom ratu”, u: *Narodna umjetnost*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2005, Vol. 42, br. 2, 109.–126.

²³ Sonja Dujmović, “Social democratic reflections on women’s activism in the labor movement in Bosnia and Herzegovina during the First World War”, u: *Tokovi istorije*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2023, br. 3, 87.–108.

Što se tiče strukture rada, on je podijeljen na tri dijela. Prvi dio rada donosi prikaz početnih organiziranja radnica, kao i probleme s kojima su se susretale. Nakon toga slijedi analiza ekonomskog položaja radničke klase s naglaskom na analizu radnih uvjeta u kojima su radnice boravile, a među kojima se ističu loši higijenski uvjeti te različiti oblici zlostavljanja. S ciljem postavljanja u kontekst ovih štrajkova osvrnut ću se na društveno-politički kontekst međuratne Jugoslavije, koji je posebno važan u smislu korištenja represivnog aparata kako bi se onemogućavalo sindikalno djelovanje radničke klase.

Središnji dio rada čini analiza navedenih triju štrajkova u kojemu sam predstavila uzroke štrajkova te pokušala rekonstruirati njihov tijek, pri čemu sam posebno istražila odnos vlasti i poslodavaca prema radnicama u štrajku.

Navedena analiza temelji se na arhivskim fondovima Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, Državnog arhiva u Osijeku i dr. Osim na izvornim dokumentima u radu sam predstavila i medijske odjeke ovih štrajkova – u novinama poput *Organizovanog radnika*, *Radničke štampe*, *Hrvatske obrane* i dr., čime su obuhvaćena i radnička i građanska klasa. Ovo je posebno važno u smislu stvaranja potpunije slike društvenog odjeka, kao i mogućnosti detaljnije analize političkog stava prema ovom pitanju.

Prije analize štrajkova radnika radi kreiranja potpunijeg konteksta potrebno je nakratko osvrnuti se na djelovanje radnika u razdoblju do 1918. godine, jer upravo u tim godinama dolazi do sve intenzivnijeg prodora žene, kako u radnički pokret tako i uopće u javnu sferu.

Aktivnost radnica u radničkom pokretu do 1918. godine

Intenzivniji izlazak žena u javnu sferu, kako u ostatku Europe tako i na jugu Austro-Ugarske Monarhije,²⁴ između ostaloga bio je uvjetovan i

²⁴Treba imati na umu kako se ovdje radi o iznimno disperzivnom prostoru koji se sastoji od različitih oblika državnog uređenja. Tako je u ovom vremenu prostor današnje Hrvatske bio pod različitim upravama. Naime, središnji dio sa Slavonijom bio je u Austro-Ugarskoj Monarhiji pod upravom

nizom modernizacijskih procesa koji se javljaju sredinom 19. stoljeća. U tom smislu industrijalizacija je uvjetovala potrebu sve većeg broja radnika, što je u konačnici značilo i sve veći broj žena. Osim u tekstilnoj industriji, žene se posebno zapošljavaju i u prehrambenoj, pa je tako npr. u Tvornici sardina u Rovinju bilo zaposleno 120 žena i djece, te 28 muškarca.²⁵

Paralelno s navedenim dolazi i do pokušaja organiziranja ženskih sekcija. U tom smislu Luka Pejić navodi kako se prvi pokušaji javljaju još 1870-ih godina kroz nastojanja da se osnuju ženske sekcije unutar postojećih radničkih struktura.²⁶ Na tom su tragu u Zadru i Rijeci unutar društava za uzajamnu pomoć osnovane ženske sekcije.²⁷ Kao svojevrsne predvodnice u ovom razdoblju ističu se Milica Đurić Topalović i Guiseppina Martinuzi, ali i manje poznata Osječanka Tereze Welzer, koju su vlasti 1905. prepoznale kao “organizatoricu” kuharica i sobarica.²⁸ Welzerova je bila iznimno aktivna u okupljanju radnica, pa je zbog toga i protjerana iz Osijeka već 1906. Kao razlog njezina izгона u zapisima gradskih vlasti navodi se pobuna radnika u Tvornici šećera,²⁹ koju je vjerojatno inicirala.³⁰ Osim nje valja istaknuti i Mariju Sukić, prvu radnicu koja je održala govor na jednoj radničkoj skupštini na području Hrvatske kada je upozorila na potrebu zajedničke borbe žena i muškaraca s ciljem stvaranja bolje budućnosti. Kako izvori navode, njezin je govor impresionirao sve prisutne, a u njemu je

Mađara, dok su Rijeka, Primorje i Dalmacija bili pod upravom Austrije. Bosna i Hercegovina predstavljale su jednu administrativno-teritorijalnu jedinicu. Godine 1878. Bosna i Hercegovina je okupirana od Austro-Ugarske Monarhije, a 1908. godine i anketirana od iste. U ovom razdoblju Bosna i Hercegovina bila je u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, te je imala status “corpus separatum”, što znači da nije bila u sastavu niti Austrije niti Mađarske, nego je njome upravljano preko zajedničkog Ministarstva financija. Srbija je pak bila kraljevina na čelu s dinastijom Obrenović, odnosno od 1903. godine s dinastijom Karađorđevića.

²⁵ M. Šoljan, *Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila hiljadu devetsto četrdeset prve*, 5.

²⁶ Luka Pejić, “Pregled prvih radničkih borbi na području Hrvatske (1869.-1914.)”, u: *Sindikati između rada i kapitala*, Zagreb: Durieux, 2022, 221.–266.

²⁷ M. Šoljan, *Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila hiljadu devetsto četrdeset prve*, 6.

²⁸ Državni arhiv u Osijeku (dalje: HR-DAOS), Fond Gradskog poglavarstva 6 (dalje: 6), kut. 5753a.

²⁹ Isto.

³⁰ A. Rajković, *Dugi ženski marš*, 75.

istaknula “pogubno i nepromišljeno djelovanje mnogih žena, koje iz neznanja ili zlobe, spočitavaju i priječe svojim muževima sudjelovanje u političkoj i strukovnoj borbi i organizaciji”.³¹ Ovdje bih također izdvojila i Riječanku Anu Delić, koja je, progovarajući o socijalnom položaju radnica, često napadala vladajuće strukture zbog poskupljenja troškova života, što je, kako je tvrdila, dodatno ugrožavalo ionako težak život radnika.³² U prilog tezi da su radnice počele sve aktivnije sudjelovati u radničkom pokretu svjedoči i zapis osječkog Gradskog poglavarstva iz 1895. godine u kojem se navodi kako su na sazivanoj radničkoj skupštini uz pedeset muškaraca bile prisutne “dvije ženske”³³.

Unatoč ovom *preskakanju* kućnog praga, odraz neravnopravnog društvenog položaja žena javio se i u radničkim okvirima. Naime, iako su počele obavljati iste poslove kao i radnici, radnice su u pravilu bile manje plaćene. Tako su žene “u prosjeku primale nadnice koje su bile 40-70% niže od zarade muških radnika”.³⁴ Ovo je ujedno bio i jedan od razloga aktivnijeg sudjelovanja žena u radničkim organizacijama, odnosno štrajkovima. Tako je već 1875. godine došlo do za sada prvog poznatog štrajka radnica u Hrvatskoj i to u zagrebačkoj Tvornici žigica *Pulsera i Mosesa* (1875.), kada su se radnice usprotivile smanjenju plaće. Također, zbog zahtjeva vezanih uz plaće štrajkale su i riječke radnice u Tvornici duhana (1885.), zatim radnice u Granzovoj tiskari u Zagrebu (1896.) itd.

Žene su sudjelovale i u prvom generalnom štrajku u Hrvatskoj koji se zbio 1905. godine u Osijeku, a u kojemu je, prema pisanju ondašnjih novinara, sudjelovalo “oko 1000 osoba, što ljudi, što žena”,³⁵ među kojima su bile i

³¹ Dušan Plećaš, *Prvomajske proslave u Osijeku*, Osijek: Revija – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja, 1973, 18; Ana Rajković, “The Position of Female Workers in Yugoslavia between the Two World Wars – a Historical Perspective”, u: *Antropologija. Časopis Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu*, Beograd: Filozofski fakultet Beograd, 2020, br. 1–2, 27.–54.

³² M. Šoljan, *Žene Hrvatske u radničkom pokretu*, 19.

³³ HR-DAOS 6, kutija 5753a.

³⁴ L. Pejić, “Pregled prvih radničkih borbi na području Hrvatske (1869.-1914.)”, 221.–266.

³⁵ “Generalni štrajk u Osijeku”, *Narodna obrana*, br. 109, 10. maj 1905., 6.

Rozalia Orf i Reza Slama, koja je pak pozivala na ubojstvo gradskog kape-
tana Eugena Gayera. One su se našle i na popisu optuženih jer su huškale
narod protiv vlasti te zbog zločina ustanka. Rosa je u konačnici osuđena
na mjesec dana teške tamnice uz post, iako je njezin branitelj tražio da se
kazna ublaži jer je ona bolesna te kod kuće ima nejakog dijete, koje nema
materinske njege. Sud je zamolbu odbio.³⁶

Potrebno je istaknuti da su žene postajale sve aktivnije i u širem politič-
kom smislu, što je vidljivo i prema svojevrsnom imeniku koji je vodila So-
cijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (1904.), a prema kojemu je
bilo i devet radnica, većinom krojačica i kuharica.³⁷ Već uključene radnice
nastojale su i u idućem razdoblju pridobiti što više žena u radnički pokret.
Tako je Mathilda Soruge 1910. u socijaldemokratskom glasilu *Slobodna ri-
ječ* objavila tekst u kojemu poziva radnice na uključenje u radnički pokret.
Radilo se zapravo o apelu “proleterskim materima i kćerima”.³⁸ Ovo je bilo
uvjetovano i činjenicom da određene žene još uvijek nisu osvijestile zna-
čenje radničkog pokreta, pa je tako 1914. godine *Radnička sloga* objavila
članak u kojemu je izražena potreba obrazovanja žena kako bi se upoznale
s ciljevima radničkog pokreta i idejama socijalizma.³⁹

Unatoč navedenom Prvi svjetski rat do određene mjere redefinirao je
položaj žene u smislu da su one same postale svjesne važnosti svoje angaži-
ranosti u borbi za veća ekonomska, ali i politička prava. Isto tako, potreba
uključivanja žena u radne procese dovela je i do promjena u kulturološkom
smislu. To je posebno vidljivo u Bosni i Hercegovini, gdje su žene tijekom
rata počele odbacivati feredže, što je bila neminovna pojava uključivanja
muslimanske žene u privredne tokove,⁴⁰ iako nije bila masovnog karaktera.

³⁶ “Osuda proti štrajkašima”, *Narodna obrana*, br. 144, 23. juni 1905., 4.

³⁷ M. Šoljan, *Žene Hrvatske u radničkom pokretu*, 10.

³⁸ L. Pejić, “Pregled prvih radničkih borbi na području Hrvatske (1869.-1914.)”, 221.-266.

³⁹ “Socijalizam i radničke žene”, *Radnička sloga*, 5. februar 1914.

⁴⁰ Aida Spahić, Fabio Giomi, Zlatan Delić, “Žene kroz smjenjivanje epoha”, u: *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2014, 39.-71.

Ekonomski položaj i radni uvjeti

Unatoč očekivanjima koja su pratila uspostavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kako u kontekstu položaja žena tako i u kontekstu radničke klase, malo se njih ispunilo. Ovoga su bili svjesni i radnici, pa su tako radnička glasila nedugo nakon uspostave države već pisala o vladavini “lažne demokracije” te korupciji, cenzuri i sl. Sukladno tomu, radnici su vrlo brzo shvatili kako će se njihov težak ekonomski, ali i politički položaj⁴¹ nastaviti i u novoj jugoslavenskoj državi. Jedan od temeljnih razloga bile su niske plaće. Naime, nadnice jugoslavenskih radnika i radnica bile su među najnižim u Europi.⁴² Imajući navedeno na umu, valja istaknuti da izvori upućuju na činjenicu da su radnice primale nižu plaću u odnosu na radnike i to za isti posao. Jedan od njih je i Kolektivni ugovor sklopljen sredinom 1936. godine između Udruženja zanatlija i Podružnice građevinskih radnika HRS u Zagrebu prema kojemu su pomoćne radnice dobivale manji iznos za isti posao. Naime, dok je radnik, kako se u izvorima navodi, prve klase bio plaćen 4,25 dinara po satu, radnica je za isti posao dobivala 3,25 dinara.⁴³ Da se ne radi o izdvojenim primjerima, nego o uobičajenoj praksi, svjedoče i plaće u karlovačkoj Tvornici jute, u kojoj su radnice u najboljem slučaju mogle zaraditi 1,20 dinara, dok je taj iznos za radnike iznosio 3,25 dinara.⁴⁴ Na tom tragu Jovanka Kecman navodi da se visina nadnice u svim industrijskim granama za žene kretala od 45% do 75% u odnosu na onu za muškarce.⁴⁵ Zbog toga je i Giuseppina Martinuzzi isticala da žene čine najzanemareniji dio ljudskog društva budući da rade kao muškarci, ali im

⁴¹ Komunistička partija Jugoslavije zabranjena je 1920. godine. Radnici koji su bili skloni komunistima ubrzo su bili otpušteni s posla.

⁴² Bosiljka Janjatović, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921.-1941.*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost/Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1983, 24.

⁴³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Fond: Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka 1352 (dalje: 1352), kutija 3.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ J. Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918.-1941.*, 41.

unatoč tomu pripada niža plaća.⁴⁶ Navedeno možemo promatrati u okviru onoga što je Sylvia Walby nazvala rodnom segregacijom. Naime, praksom stvaranja razlike između muške i ženske radne snage kreirana je relativno jasna podjela koja je radnice smjestila izvan okvira pravednih radnih odnosa. Drugim riječima, praksa neujednačenih nadnica formalizirala je podjelu ili segregaciju radne snage.⁴⁷

Razlog ovome bio je, kako to jedne radničke novine navode, u činjenici da su radnice “obespravljene, neotporne i klasno nesvjesnije”, što kapitalistima dodatno pruža mogućnost održavanja bijednog života samih radnica.⁴⁸ Ovdje je zanimljivo primijetiti da su radničke novine isticale dvostruku opresiju kojoj su radnice izvrnute, prije svega u smislu da su one “robovi kapitala”, ali u isto vrijeme i “robovi svojih kuća često svojih muževa i raznih društvenih predrasuda”.⁴⁹ Na ovom je primjeru vidljivo kako je u radničkom pokretu došlo do spajanja rodnih i klasnih pitanja. O tome svjedoči i članak objavljen u osječkoj *Radničkoj riječi* krajem srpnja 1920. godine, u kojemu se, u marksističkoj maniri, navodi kako su kapitalisti gurnuli u poniženje cijelu proletersku klasu, a napose žene.⁵⁰ U sličnom se tonu pak u drugome članku navodi kako su žene robinje kapitalističke klase te kako moraju kročiti trnovitim putem nepomirljive klasne borbe u *Nezavisnim sindikatima* jer se oni bore za jednaka prava žena i čovjeka.⁵¹ Komunistički je dio radničkog pokreta, upravo na podlozi rodne eksploatacije, naglašavao težak život radnica.⁵² Nadalje, isticali su da su žene zbog svoga izrazito teškoga položaja došle do potpune klasne svijesti i spoznaje

⁴⁶ Zvane Črnja (prir.), *Giuseppina Martinuzzi. Socijalizam i domovina. Izbor iz djela*, Pula/Rijeka: Čakavski sabor, 1979, 80.

⁴⁷ Sylvia Walby, “Theorising Patriarchy”, u: *Sociology*, Manchester: British Sociological Association, br. 2, 1989, 213–234.

⁴⁸ “Žensko radničko pitanje”, *Radnička štampa. Organ Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije*, br. 28, 23. septembar 1922., 2.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ HR-DAOS, Zbirka dokumenata radničkog pokreta 2103 (dalje: 2103), kutija 17.

⁵¹ HR-DAOS, 2103, kutija 16.

⁵² A. Rajković, “The Position of Female Workers in Yugoslavia between the Two World Wars – a Historical Perspective”, 27.–54.

svoga poniženja, odnosno do potrebe oslobođenja svoga spola, pa i cijele radničke klase ispod jarma kapitalizma.⁵³ Iako se ovdje radi o pretjerivanju, činjenica je da su radnice ipak polako osvještavale svoj nepravedan položaj, a čemu u prilog idu i štrajkovi što su ih pokretale.

Osim niskih nadnica veliki su problem predstavljali i izrazito loši higijenski uvjeti u tvornicama, koji su imali cijeli niz implikacija, prvenstveno zdravstvenih. Naime, radnice, pogotovo poštarice, najčešće su oboljevale od tuberkuloze.⁵⁴ Prema pisanju *Ženskog lista*, poštarice su radile u lošim higijenskim uvjetima, gdje je zrak bio pun prašine i težak dok su one morale raditi neprekidno dan i noć.⁵⁵ Ništa bolji položaj nije bio niti onaj građevinskih radnica koje su se penjale po strmim skelama na treći ili peti kat noseći na glavi potrebni materijal. Pri tome su, prema pisanju radničkog tiska, bile izložene “najsurovijim postupcima” i “vrijeđanjima”.⁵⁶ Ovo nika-ko ne navodi na zaključak da su radnici bili manje izloženi eksploataciji od radnica, ali svakako treba uzeti u obzir da su radnice bile izloženije specifičnim oblicima zlostavljanja i to ne nužno isključivo od strane poslodavaca.

Tako se u spisima Kraljevskog sudbenog stola u Osijeku nalazi zapis sa suđenja 20-godišnjem radniku Vidu Jeftiću, koji je 1919. godine u virovi-tičkoj pilani silovao 19-godišnju radnicu. Događaj se zbio u baraci u kojoj je bilo smješteno 30 radnika i radnica bez odvojenih prostorija. U nju je Jeftić s drugim radnikom Stipom Markovićem na silu uvukao radnicu koja se vraćala s ručka.⁵⁷ Očito je kako su uvjeti u kojima su muškarci i žene bili zajedno smješteni u tvorničkim barakama itekako više negativno utjecali na žensku radnu snagu koja je bila izloženija ovakvim napadima. Poteško-će s kojima su se radnice susretale oslikava iskustvo još jedne osječke rad-

⁵³ HR-DAOS, 2103, kutija 16.

⁵⁴ “Listonošće”, *Ženski svijet*, br. 9, 1. septembar 1918., 2.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ “Život žene – građevinske radnice”, *Organizovani radnik*, br. 49, 13. decembar 1928., 8. Citirano u: Ana Rajković, *Dugi ženski marš*, 194.

⁵⁷ HR-DAOS, Fond Gradskog redarstva (dalje: 123), kutija 2113.

nice od koje je poslodavac – stanoviti Josip Eblinger – u zamjenu za posao tražio da zadovolji “njegove nagonske potrebe” ili da u suprotnom plati sto dinara.⁵⁸ Naime, poslodavci su često iskorištavali težak položaj radnica ucjenjujući ih na razne načine, pa je tako i Eblinger iskoristio činjenicu što je radnici posao bio neophodan budući da je imala dvoje male djece te što joj je muž pet mjeseci ležao bolestan u krevetu.⁵⁹ Slične oblike zlostavljanja proživljavale su radnice u osječkoj Tvornici lana, o čemu je 1927. godine pisala *Riječ radnika i seljaka*. Prema svjedočanstvu radnice koje su navedene novine objavile, stanoviti Jurić, “primač robe”, stalno je bjesnio na radnice. Tretirao ih je kao robinje, te ih je novčano kažnjavao za svaku sitnicu. Uz to, “psovao je najprostije psovke” i nazivao ih najbesramnijim imenima. Također, za najmanje propuste određivao je kaznu od tri dinara. Kada ga je jedna radnica odlučila prijaviti direktoru, izjavio je da ga je žena udarala u stomak, pa je zato morao vikati.⁶⁰ Jurić je navodno i bezrazložno otpuštao radnice, poput Marije Igl, kojoj je dao otkaz bez ikakve najave. Kako su izvori prenijeli, Iglova zbog svoga “proleterskog ponosa” nije htjela “niti čuti” za povratak na posao nakon što ju je poslodavac ipak pozvao da se vrati na radno mjesto.⁶¹ Osim verbalnog zlostavljanja radnice su bile izvrgnute i teškim oblicima fizičkog i spolnog nasilja.

Prilično slikovit primjer položaja radnica, ali i njihove slabe organiziranosti, kako su navele jedne radničke novine iz 1927. godine, pruža stolarska radnja stanovitog Franje Hendricha, koji je odredio da radnice i radnici smiju vršiti nuždu samo u osam sati ujutro i u pet sat popodne. Zbog toga su radnice koje, kako su prenijele novine, ne znaju svoja prava te misle da poslodavac ovakve stvari smije zahtijevati od njih u strahu “unele u svoje odjeljenje stare lonce, da vrše u njima svoju nuždu”.⁶² Kao razlog ovakvom

⁵⁸ HR-DAOS, 2103, kutija 23.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ “Maltretiranje radnica u tvornici lana”, *Riječi radnika i seljaka*, br. 32, 20. august 1927., 1. Citirano u: A. Rajković, *Dugi ženski marš*, 197.

⁶¹ Isto.

⁶² “Iz robijašnice u Desatičinoj ulici”, *Organizovani radnik*, br. 43, 20. oktobar 1927., 7.

ponašanju radnika u članku se navodi njihova neorganiziranost, pa je ovo ujedno i poslužilo kao primjer položaja neorganiziranih radnica, odnosno kao poziv na sindikalno organiziranje kako bi se stalo na kraj “vječnoj šikanaciji i tiraniji”.⁶³

Sve navedeno dovelo je do laganog, ali ipak primjetnog osvješćivanja radnica u smislu važnosti sindikalnog organiziranja.

Sindikalno organiziranje radnica

Unatoč navedenoj skepsi u pogledu ženske radne snage koja je bila prisutna u radničkom pokretu s vremenom je ipak prevladalo shvaćanje da je rad na “organizovanju i klasnom prosvjećivanju žena radnica” posebno važan zadatak radničkog pokreta.⁶⁴ Navedeno je vidljivo i u Bosni i Hercegovini, u kojoj je također došlo do sve veće aktivnosti radnica i to već 1918. godine, prilikom održavanja proslave Međunarodnog dana žena, na kojoj je sudjelovalo 2000 žena.⁶⁵ Inače, tada je najveći broj radnica bio učlanjen u Opći radnički savez, čije je članstvo tada činilo čak dvije trećine žena.⁶⁶

Premda su radnice itekako bile aktivne u smislu štrajkova i izražavanja zahtjeva vezanih uz poboljšanje radnih i ekonomskih uvjeta, izraženiji trend uključivanja u radnički pokret na području Jugoslavije javlja se početkom 1930-ih godina, kada su u Tekstilnoj tvornici u Dugoj Resi za radničke povjerenike izabrane Milka Šnidarišić, Ruža Krever i Marija Peraković. Slične su tendencije bile i u ostalim tvornicama, poput Tvornice vunениh tkanina u Oroslavlju, Tvornici duhana u Zagrebu itd.⁶⁷ S druge strane, područje Srbije u ovom je smislu potpuno odudaralo. Naime, tamo su poslodavci posebno bili aktivni u opstruiranju izbora za radničke povjerenike, pa 1938. godine još uvijek nisu bili provedeni ovi izbori, što je

⁶³ “Iz robijašnice u Desatičinoj ulici”, *Organizovani radnik*, br. 43, 20. oktobar 1927., 7.

⁶⁴ “Proleterski ženski pokret”, *Organizovani radnik*, br. 45, 13. novembar 1928., 8.

⁶⁵ A. Spahić et al., “Žene kroz smjenjivanje epoha”, 39.-71.

⁶⁶ Barbara Blasin, Igor Marković, “Ženski antifašistički Zagreb. Ženske i feminističke organizacije u borbi za socijalna i politička prava i otpor fašizmu”, Zagreb: Centar za ženske studije, 2006, 6.

⁶⁷ J. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 218.–219.

utjecalo i na prodor radnica u sindikalne strukture Srbije.⁶⁸ Kako bi se što više radnica privuklo u sindikate, radnička štampa, posebno ona komunistička, često je navodila primjere drugih zemalja, poput Poljske, u kojoj su radnice Tvornice *Posanski* 1928. godine pokrenule veliki generalni štrajk, a što je prikazano kao jedna od najboljih proba ispravnosti rada među ženama zaposlenima u proizvodnji.⁶⁹

Imajući na umu ranije istaknutu sindikalnu disperziju, valja istaknuti da su radnice većinom pristupale URSSJ-u te HRS-u unatoč činjenici da potonji nije u potpunosti bio sklon pribjegavanju štrajku kao načinu ostvarivanja radničkih zahtjeva, pa je tako u njegovim *Pravilima*, između ostaloga, navedeno da je svrha sindikata polučivanje sporazuma s poslodavcima.⁷⁰

Aktivacija HRS-a u ovom smislu može se promatrati u kontekstu činjenice da su većinu štrajkova predvodili komunisti, pa je vodstvo HRS-a nastojalo na ovaj način suzbiti njihovo širenje. Razlog ovakvom stajalištu možemo pronaći u ondašnjoj tezi prema kojoj je “Poznato da se kod nas, kao i u drugim zemljama, vodi podzemna akcija komunista. Preko svojih tajnih organizacija komunisti neumorno rade na širenju svojih prevratničkih ideja, na razaranju današnjeg društvenog uređenja, na uništenju svega što je danas sveto i uzvišeno”.⁷¹ Na taj se način pokušala stvoriti jasna distinkcija u odnosu na komunističku struju i njezine metode organiziranja radničke klase.

Navedeno je bilo uvjetovano i represivnim tendencijama usmjerenima prema onemogućavanju sindikalnog organiziranja radnica, a što pokazuje i odluka zagrebačke policije iz 1928. godine prema kojoj je njihov sastanak zabranjen. Radnice su na ovo reagirale putem glasila Nezavisnih sindikata

⁶⁸ J. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 218.–219.

⁶⁹ “Ženski pokret – K štrajku tekstilnih radnica u Lodzu”, *Organizovani radnik*, br. 44, 8. novembar 1928., 8.

⁷⁰ HR-DAOS, 2103, kut. 26.

⁷¹ Bogdan Krekić, *Radnički štrajkovi 1936.: objašnjenje pravih uzroka njihovih pojava u 1936. godini: 1. izdanje životnog standarda radnika, 2. sklapanje kolektivnih ugovora*, Beograd: Izdanje Centralnog sekretarijata radničkih komora u Beogradu, 1936(?), 7.–8.

– *Organizovanog radnika*, koje je ovom prilikom objavilo da vlasti na taj način očekuju da radnice ostanu u mraku te da i dalje strpljivo podnose “ropstvo kapitalističkog društva”.⁷² Navedeno je iskorišteno kako bi se potaknule radnice na daljnje organiziranje u smislu da je u članku objavljeno kako na ovakve akcije trebaju odgovoriti dodatnim organiziranjem s ciljem njihovog klasnog prosvjećivanja, kao i okupljanja u Nezavisne sindikate.⁷³ Tako su u pojedinim poduzećima izabrane sindikalne povjerenice, te je kod “šivača” organiziran i Agitacijski odbor, dok su se isto tako organizirali redoviti sastanci s ciljem privlačenja novih članica.⁷⁴ Radnička su glasila neprestano isticala da kapitalisti produžuju rad u poduzećima u kojima su zaposlene radnice, prisiljavajući ih često da rade dvije smjene uzastopce.⁷⁵ Ovo su bili dodatni razlozi na temelju kojih su radnička glasila tvrdila da radnice treba privući u sindikate te im povratiti izgubljeno povjerenje,⁷⁶ što je vjerojatno bilo uvjetovano ranije navedenom skepsom u pogledu njihovog zapošljavanja.

S druge strane, sindikalno organiziranje često je imalo za posljedicu otkaz, kao što je to u slučaju osječke radnice Salaj, koja je otpuštena 1927. godine iz Tvornice keksa *Piller i sinovi* uslijed pokušaja organiziranja sindikalne podružnice. Sličnu je sudbinu imalo i jedanaest radnica koje je željela otpustiti Osječanka Svilana. Međutim, krivicu na sebe preuzela je Katica Cvetković, sindikalna povjerenica, koja je zbog svoga statusa imala imunitet od otpuštanja, pa su radnice zadržale svoja radna mjesta.⁷⁷

Ovo su radnici također iskoristili kao dodatni motiv sindikalnom udruživanju, pa je komunističko glasilo *Riječ radnika i seljaka* početkom listopada 1927. godine pozvalo “drugove i drugarice” da bez straha pristupe organiziranju jake borbene organizacije koja će ih zaštititi od nasrtaja

⁷² “Zabrana sastanka žena radnica”, *Organizovani radnik*, br. 7, 16. februar 1928., 8.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ “Žene u proizvodnji”, *Organizovani radnik*, br. 21, 19. maj 1927., 7.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto.

poslodavaca i njihovih agenata.⁷⁸ Sve je ovo dovelo do učestalijih štrajkova, koji su s vremenom postali osnovni *modus operandi* radničkog pokreta u međuratnom razdoblju.

Štrajkovi

Radnice su počele štrajkati već u razdoblju neposredno nakon završetka rata. Tako, u tada još uvijek mladoj Kraljevini, u lipnju 1919. godine štrajkale su zagrebačke radnice u Tvornici rublja *S. Berger*, i to zbog otpuštanja dviju radnica. Nekoliko mjeseci kasnije osječke radnice zaposlene u Union tvornici *Kandida* započele su štrajk radi povećanja plaće. Godinu dana ranije štrajkale su osječke radnice u Tvornici krpa *Krauss*, zahtijevajući veću plaću, ali i bolje higijenske uvjete, pa je jedno lokalno radničko glasilo nakon izbijanja štrajka pisalo da je tvornica “rasadište bakterija”, što je dovelo do brojnih oboljenja među radnicama.⁷⁹

Iako su ovi štrajkovi doprinijeli određenim promjenama u zakonodavnom smislu,⁸⁰ koje su barem u određenoj mjeri trebale poboljšati položaj radnica, posebno zakonske odredbe vezane uz noćni te prekovremeni rad, do toga ipak nije došlo. Navedeno je rezultiralo sve većom društvenom aktivnošću žena, između ostaloga, i štrajkovima. Ovo se odvijalo u okviru štrajkaškog vala koji je zahvatio Kraljevinu Jugoslaviju u drugoj polovici 1930-ih godina. Sukladno tomu, Bogdan Krekić ističe da je upravo 1936. godina bila “punija štrajkovima radničkim nego ijedna ranija za posljednjih nekoliko godina”.⁸¹ Na tom tragu Ivan Jelić kao centre štrajkaškog pokreta, između ostalih, uz Zagreb i Split navodi Osijek i Slavonski Brod. Hrvoje Volner pak navodi da je u cijeloj Jugoslaviji tada izbilo 397 štrajkova

⁷⁸ “Šikanacija radnica u tvornici Keksa Piller i sinovi”, *Riječ radnika i seljaka*, br. 39, 1. oktobar 1927., 1.

⁷⁹ “Tvornica krpa”, *Radničke novine. Socijalističko glasilo*, br. 10, 24. oktobar 1918., 1. Nakon šestotjednog štrajka radnice su uspjele, te im je plaća povišena na osam kruna, dok je uprava Tvornice obećala stvoriti bolje uvjete rada.

⁸⁰ Ovdje se ponajprije misli na donošenje Zakona o socijalnom osiguranju radnika (1922.), Zakona o zaštiti radnika (1922.), Zakona o inspekciji rada (1921.) te Uredbe o minimalnoj nadnici (1937.).

⁸¹ B. Krekić, *Radnički štrajkovi 1936.*, 7.

s otprilike 87.700 štrajkaša.⁸² To potvrđuje i evidencija Odjeljenja socijalne politike i narodnog zdravlja Savske banovine. Prema njegovim podacima, broj štrajkova 1935. godine skočio je na 68, što je značajan porast ako taj broj usporedimo s onim iz 1934., kada je zabilježeno svega 10 štrajkova.⁸³ Da su određeni dio ovoga štrajkaškog vala činile i radnice, svjedoči i činjenica da su od 68 štrajkova koliko ih je zabilježeno u prvih pet mjeseci 1936. godine njih 19 bilo upravo u tekstilnoj industriji, u kojoj su većinom bile zaposlene žene.⁸⁴

Štrajkaške aktivnosti možemo promatrati u ranije iznesenom teorijskom okviru kontribucijske faze jer su štrajkovi radnica s jedne strane itekako doprinijeli širenju radničkog pokreta, a s druge strane poslužili su za upoznavanje šire javnosti s uvjetima rada u samim tvornicama. Na tom su tragu i jugoslavenske radnice tijekom štrajkova isticale loše radne uvjeta, zlostavljanja i sl. Navedeno je zasigurno uvjetovano i potporom lokalnog stanovništva u smislu donošenja hrane ili brige za djecu radnica u štrajku.

Razlozi štrajkova radnica bili su uvjetovani trima dominantnim elementima: zahtjevom za višom nadnicom, sklapanjem kolektivnog ugovora te vraćanjem otpuštenih radnika na posao. Ipak, napomenula bih da su se često ti razlozi međusobno umrežavali i ispreplitali. Uz to su povod bili i loši higijenski uvjeti u tvornicama, zahtjevi za skraćivanjem radnog vremena i sl.

Zahtjev za povećanje nadnice, točnije, odbijanje uprave tvornice o njezinom povećanju te nepriznavanje prava na osnivanje sindikalne podružnice bio je i razlog zašto je 112 od ukupno 124 radnice 9. kolovoza 1926. godine stupilo u štrajk u osječkoj Tvornici sapuna *Schicht*.⁸⁵ Uzimajući u obzir činjenicu da su vlasti, ali i poslodavci na štrajkove gledali kao na komunistički motivirane akcije, nastojalo se radnice što intenzivnije vratiti na posao. Istovremeno su poslodavci pokušavali ucjenama prisiliti radnice na

⁸² Hrvoje Volner, "Odnos poduzeća S. H. Gutmann d.d. prema sindikatima", u: *Studia lexicographica*, 2/2008, br. 2, 101.–125.

⁸³ HR-HDA, 1352, kutija 3.

⁸⁴ J. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 225.

⁸⁵ HR-DAOS, 2103, kutija 11.

okončanje štrajka, poručujući im da će sve radnice koje se do 11. kolovoza ne vrate na posao biti otpuštene. Međutim, mehanizmi pomoću kojih su se radnice nastojale prisiliti na okončavanje štrajka nisu urodili plodom. Štoviše, uskoro su dobile potporu istaknutih tadašnjih radničkih vođa poput Ede Dürra i Franje Jelavića, koji je zbog toga kažnjen s osam dana zatvora.⁸⁶ S obzirom na to da nije bilo naznaka da će se radnice povući, gradske su vlasti uhitile Katicu Kišter te Magdalenu Šćukana zbog nagovaranja ostalih radnica na nastavak štrajka. Kulminacija represije dogodila se 17. kolovoza, kada je policija krenula u “čišćenje”, što je dovelo do fizičkih sukoba ispred tvornice prilikom kojih su četiri radnice zbog naleta policijskih sablji ranjene. Bile su to: Katica Vidaković, Ema Schoth, Ružica Plaurer i Marija Detling. Naime, one su ranjene nakon što je policija sabljama nasrnula na njih. Uslijed izbijanja sukoba policija je uvela dodatne patrole oko tvornice, istovremeno prisilno odvođeci radnice kućama s ciljem završetka štrajka.⁸⁷

Štrajk i represivne metode gradskih vlasti imali su veliki utjecaj na grad. Navedeno se očituje i u potpori osječkog građanstva štrajkašicama. Tako su lokalne novine isticale revnost policije, koja je uhićivala “mirne radnike” što nisu činili “nikakovo nasilje”.⁸⁸ O utjecaju ovih radničkih pokreta na društvene prilike u gradu govori i činjenica da je štrajk u Tvornici *Schicht* proizveo određene neprilike za Osječane. Tako je jedna gospođa pisala lokalnim novinama da na pijaci u Donjem gradu, otkako traje štrajk u Tvornici *Schicht*, nema ni jednog redara da pravi red, što je omogućilo špekulantima da preprodaju robu po znatno višim cijenama. Ista je čitateljica, koja se potpisala kao “domaćica s praznim špajzom”, također navela da svako jutro šest redara golim sabljama rastjeruje radnike ispred tvornice, dok se uopće ne bave “neurednim stanjem” na pijaci.⁸⁹ Kako je vidljivo, štrajk je imao različite učinke na društvo, posebno na štrajkolomce, pa je tako

⁸⁶ “Još jedan radnik uhapšen zbog štrajka u tvornici Schicht”, *Hrvatski list*, br. 186, 15. august 1926., 7.

⁸⁷ HR-DAOS, 2103, kutija 11, prijepis članka iz *Borbe*, “Štrajk u tvornici Schichta u Osijeku – policija golim sabljama ranjava radnice”, 28. august 1926.

⁸⁸ “Opet novo uhapšenje zbog štrajka u tvornici Schicht”, *Hrvatski list*, br. 187, 17. august 1926., 7. Nakon noći provedene u zatvoru ipak su puštene ranije.

⁸⁹ “Štrajk kod Schichta i neurednost na pijaci u Donjem gradu”, *Hrvatski list*, br. 191, 21. august 1926., 7.

došlo do razbijanja prozora na stanu Steve Milostražića, kojega je tvornica zaposlila kako bi zamijenio radnike u štrajku.⁹⁰

Međutim, iako su se radnice ove osječke tvornice borile protiv ekonomske, ali i političke opresije, loši uvjeti rada i niske nadnice i dalje su bili glavni problem s kojima su se susretale. U prilog toj tezi ide i činjenica da je nakon nekoliko godina uslijedio novi štrajk u ovoj tvornici. Naime, 1936. godine došlo je do osmodnevnog štrajka. Prema arhivskim izvorima, tijekom pregovora između radnica i poslodavaca štrajkaši su sjedili u šupama.⁹¹ I ovaj je put lokalno stanovništvo pokazalo solidarnost sa štrajkašicama, što je vidljivo i po opskrbi koju su organizirali. Naime, obrtnici i trgovci štrajkašicama su donosili slaninu, salamu, kruh i dr. Izvori kao posebno agilnog Osječanina u ovom smislu navode stanovitog Slavka Čorka, ističući da su ostali građani preko ograde tvornice radnicama bacali voće. Rezultat štrajka nije izostao, radnice su ostvarile povećanje plaće, te je prvi put tvornica uvela plaćeni dopust, koji je mogao trajati od tri do sedam dana.⁹²

U smislu represije štrajkova radnica izuzetno je važan štrajk koji je započeo početkom studenog 1928. u zagrebačkoj Tvornici keksa *Bizjak*, kada je posao prekinulo 20-ak radnica. Kao i u većini slučajeva, štrajk je bio uvjetovan izrazito lošim radnim uvjetima, pa su tako jedne radničke novine navele kako zaposleno žensko osoblje “živi kao u robijašnici”.⁹³ Isto tako, uz niske plaće problem je bio i neplaćeni prekovremeni rad, kao i činjenica da je poslodavac prakticirao novčano kažnjavanje radnica “za svaku sitnicu”.⁹⁴ Kap koja je prelila čašu bilo je otpuštanje radnica nakon osnivanja sindikalne podružnice Saveza živežara. Naime, nakon što je vlasnik *Bizjak* saznao za ovu vijest, prvo je počeo zastrašivati radnice u smislu prijetnji otpuštanjem, pa je svega dva dana prije izbijanja štrajka otpustio predradnicu Mariju Škribulj. Nakon toga došlo je do još intenzivnije represije koja

⁹⁰ “Polupani prozori na stanu štrajkolomca”, *Hrvatski list*, br. 194, 25. august 1926., 7.

⁹¹ HR-DAOS, Fond: Memoarska građa (dalje: 499), kutija 3.

⁹² Isto.

⁹³ “Štrajk u tvornici keksa *Bizjak*”, *Organizovani radnik*, br. 44, 8. novembar 1928., 8.

⁹⁴ Isto.

je uvelike demonstrirala visoki stupanj samovolje tada uglednog zagrebačkog industrijalca Bizjaka. On je, naime, pred policijom govorio da može i ubiti radnicu a da za to neće odgovarati.⁹⁵ Nadalje, kada je pekarski radnik stanoviti Božo Kovačević pokušao razgovarati s Bizjakom, ovaj ga je prvo fizički napao, a potom i istjerao iz kancelarije. Nakon toga Bizjak je pozvao policiju, koja je odmah uhitila Kovačevića te još jednog radnika – stanovitog Antona Munka.⁹⁶

S obzirom na očitu povezanost vlasnika tvornice i policije, već drugi dan štrajka stigla je policija u prostorije tvornice i uhitila 20-ak radnica, dok su se ostale razbježale, a njih je 15-ak, prema izvorima, “podlagalo nasilju policije”, pa se uslijed straha kako od policije tako i od poslodavaca vratilo na posao.⁹⁷ O sprezi poslodavaca i represivnog režima svjedoči i činjenica da je policija čuvala tvornicu nakon okončanja štrajka. Stoga, aludirajući na ovu povezanost, radnice su prilikom uhićenja uzvikivale policiji: “plaćeni ste, plaćeni ste”.⁹⁸

Jedan od najvećih štrajkova u ovom razdoblju zasigurno je bio štrajk radnica u varaždinskoj Tvornici tekstila *Tivar*,⁹⁹ koja je u ovom trenutku zapošljavala 1.850 radnika, od toga 1.000 radnica i 800 radnika. Valja istaknuti da je tekstilna industrija u međuratnoj Jugoslaviji, kao uostalom i u većini drugih zemalja, zapošljavala pretežno žensku radnu snagu, pogotovo u Sloveniji, gdje je bila stalno u porastu.

Spomenuti štrajk izbio je 29. travnja 1936. godine. Iako je štrajk pokrenut iz niza razloga (visina nadnice, pravo na sindikalno organiziranje), dominantan je motiv bio vezan uz zahtjeve za jednake plaće radnika i radnica. Sukladno tomu, jedan od razloga bio je i sklapanje kolektivnog ugovora kojim bi se odredila minimalna nadnica od 3,75 dinara po satu, te ujedna-

⁹⁵ M. Šoljan, *Žene Hrvatske u radničkom pokretu*, 165.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ “Štrajk u Tvornici keksa Bizjak i drug”, *Organizovani radnik*, br. 6. novembar 1928., 8.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ U tvornici je organizirano nekoliko štrajkova tijekom ovog razdoblja. Tako su radnice štrajkale 1936. i 1937. godine.

čila nadnica za muškarce i žene.¹⁰⁰ Ovaj je zahtjev bio potaknut činjenicom da je jedna radnica premještena na posao koji je ranije obavljao radnik, a koji je pri tome dobivao veću nadnicu. Drugim riječima, radnice su za isti posao bile manje plaćene. Ovo možemo interpretirati u okviru ranije spomenutog koncepta rodne segregacije u smislu da je upravo neujednačena nadnica formalizirala podjelu radne snage.¹⁰¹

Veliku ulogu u štrajku imala je Anka Butorac,¹⁰² koja je s još sedam radnica formirala Štrajkaški odbor.¹⁰³ On je bio zadužen za opskrbu hranom te organiziranje kuhinje koja je ubrzo postala centar štrajkaškog logora.¹⁰⁴ I u ovom je štrajku okolno stanovništvo, baš kao što je to bio i slučaj s radnicama osječke Tvornice *Schicht*, pomagalo štrajkašima, pa je donosilo hranu i njima i njihovim obiteljima.

Posebno je zanimljivo sjećanje tada malodobne Marije Beli, čija je majka bila jedna od štrajkašica. Ona je u svojim sjećanjima, što ih je ispričala četrdesetak godina kasnije, lokalnim varaždinskim novinama navela da je njezina majka bila sindikalna povjerenica URSSJ-a, te da ju je vodila u tvornicu tijekom štrajka gdje je zajedno sa štrajkašicama izvikivala “parole protiv tadašnjeg neprijatelja”, zaključujući da se na taj način “neprimjetno i skromno” priključila radničkom pokretu.¹⁰⁵

¹⁰⁰ “Štrajk u Tvornici keksa Bizjak i drug”, *Organizovani radnik*, br. 6. novembar 1928., 8.

¹⁰¹ S. Walby, “Theorising Patriarchy”, 213.–234.

¹⁰² Anka Butorac od kolovoza 1925. radila je u Zagrebu u Domaćoj tvornici rublja. Godine 1926. postala je članica KPJ. Između ostaloga, od 1940. bila je članica redakcije časopisa *Ženski svijet*. U kolovozu iste godine uhićena je u Zagrebu s još nekoliko rukovodilaca KPH-a i internirana u Logor u Lepoglavu, odakle su je u srpnju 1941. ustaše prebacile u Logor u Gospiću, zatim u Jastrebarsko i na kraju u Logor “Danica” kod Koprivnice, odakle je 25. prosinca 1941. pobjegla u Zagreb. U siječnju 1942. u drugom pokušaju prebacivanja u partizane teško je ranjena u okršaju s ustašama, koji su je odveli u Kostajnicu, gdje je u tamošnjem zatvoru mučena. Narodnim herojem proglašena je 14. prosinca 1949. Anka Butorac, *Hrvatski biografski leksikon*, dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3263> (pristupljeno: 20.7.2024.)

¹⁰³ J. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 226.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ “Razgovor s borcem”, *Varaždinske vijesti. List općinske konferencije SSRN Varaždin*, br. 1936, 4. mart 1982., 38.

Vezano uz prethodno navedene sindikalne prijevore, koji su obilježili jugoslavenski radnički pokret u ovom periodu, važno je istaknuti da su članovi HRS-a, prema pisanju *Radničkih novina*, pokušali *slomiti* štrajk, i to u dogovoru s poslodavcima. Navedeno je, prema pisanju istog lista, izazvalo veliko uzbuđenje radnika, koji su ulogu HRS-a “najodlučnije osudili”.¹⁰⁶ Kako god bilo, radnici su uspjeli štrajkom osigurati povećanje nadnice u iznosu od 5% do 30%,¹⁰⁷ te je štrajk 6. lipnja završen.

Navedeni štrajkovi pokazuju da jugoslavenske radnice nisu bile samo brojčano osnažene nakon Prvog svjetskog rata, nego i društveno angažirane. Doduše, ovo se odnosi prvenstveno na poboljšanje njihovog društvenog statusa. Stoga nam navedeni štrajkovi pokazuju da su za razliku od prijeratne generacije ove radnice osvijestile potrebu ostvarivanja prava poput jednake naknade za jednak rad, stvaranja boljih radnih uvjeta, kao i činjenice da poslodavci ne mogu samovoljno provoditi odluke koje idu na štetu radne snage. Kao jedan od osnovnih načina borbe mnoge su radnice koristile upravo štrajk kao vrlo jasnu manifestaciju neslaganja s nizom problema s kojima su se susretale na poslu, ali i ukazivanja na šire društvene probleme poput zlostavljanja, odnosa represivnog sustava i ondašnjih vlasnika tvornica.

Ovdje valja istaknuti i da su štrajkovi radnica u određenoj mjeri utjecali na redefiniranje tradicionalnih i stereotipnih predodžbi o ženama. Tomu u prilog ide i osvrt osječkih lokalnih novina povodom pisanja o štrajku radnica *Schichta* 1926. godine. Naime, izvještavajući o štrajku, *Hrvatski list*, između ostaloga, naveo je i to da će se on brzo “skršiti” jer u njemu “imade mnogo ženskog radništva” s kojim se ne može “provesti uspješna sindikalna borba”.¹⁰⁸ Ipak, s vremenom je došlo do određenog preokreta u diskursu koji je uvelike napustio teze o slabosti radničke borbe uvjetovane prisut-

¹⁰⁶ M. Šoljan (prir.), *Žene Hrvatske u radničkom pokretu*, 292.

¹⁰⁷ Bosiljka Janjatović, “Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933.-1936. s obzirom na politiku KPJ”, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1–2, 1/1969, 7–53.

¹⁰⁸ “Hapšenje zbog štrajka u tvornici Schicht”, *Hrvatski list*, br. 185, 14. august 1926., 7. Citirano u: A. Rajković, *Dugi ženski marš*, 215.

nošću radnica u njoj. U ovom su smislu štrajkovi imali i određenu ulogu u odmaku od uvriježenih esencijalističkih predodžbi o ženama. Naime, izvještavajući o štrajkovima, novine nisu o radnicama pisale u kontekstu esencijalističkih prikaza što su uglavnom prevladavali u odnosu na žene. Dapače, na njih se referiralo kao na “junakinje sa samostalnim zahtjevima za život”. Drugim riječima, kako se navodi u jednom članku, one su “junakinje koje svoju ličnost dokazuju, koje protestiraju protiv općeg zarobljavanja žena u državi, obitelji, društvu i radionici”.¹⁰⁹ Stoga, dok je radnički pokret s jedne strane nastojao omasoviti svoje organizacije, s druge je strane na određeni način redefinirao identitet žena, pozivajući ih da se priključe političkim organizacijama s ciljem revolucionariziranja, odnosno osposobljavanja za ono što su navodili kao “trijumf radničke pobjede”.¹¹⁰

Zaključak

Krajem Prvog svjetskog rata, unatoč nizu prepreka s kojima su se susretale kako u klasnom tako i u rodnom okviru, radnice su započele uključivanje u borbu za ravnopravniji položaj. U tom smislu sve su se češće uključivale ili pokretale štrajkove u nizu poduzeća. Navedeno je posebno vidljivo u kontekstu štrajkaškog vala sredinom 1930-ih, o kojemu je pisao Bogdan Krekić. Razlozi štrajkova uglavnom su bili vezani uz povećanje nadnice, poboljšanje radnih uvjeta, ostvarivanje prava na osnivanje sindikalnih organizacija, ali i ono što je Sylvia Walby definirala kao “rodnu segregaciju” misleći pri tome na nejednake plaće između radnika i radnica.

Kako bi izborile navedeno, često su dolazile i u sukobe s policijom, koja je nerijetko, kao što je pokazao i štrajk u Tvornici *Bizjak* (1928.), bila u sprezi s vlasnicima. Što se pak tiče rezultata štrajka, oni su bili različiti, što je ponajprije uvjetovano stupnjem sindikalne organizacije, ali i prisutnošću policije, tj. njihove represije. Unatoč tomu možemo zaključiti kako je ovim štrajkovima došlo do poboljšanja radnih uvjeta, iako se pokazalo da je

¹⁰⁹ HR-DAOS, 2103, kutija 16.

¹¹⁰ Isto.

njihovo održavanje bilo problematično, o čemu nam svjedoče i ponovljeni štrajkovi u navedenim tvornicama tijekom godina. Isto tako, treba podvući činjenicu da su radnice svojim štrajkovima uvelike pridonijele razvoju radničkog pokreta, ali i da su jasnom artikulacijom svoga položaja pridonijele upoznavanju šireg stanovništva sa stanjem u kojemu su se nalazile radnice.

Također valja napomenuti da su ondašnja glasila bila nešto skeptičnija u pogledu štrajkova radnica, pa je tako spomenuti *Hrvatski list*, izvještavajući o štrajku radnica *Schichta*, između ostaloga naveo i to će se on brzo “skršiti” jer u njemu “imade mnogo ženskog radništva”. Međutim, kako je vidljivo, upornost radnica i rezultati štrajka na određeni su način redefinirali ovaj diskurs. U tom su kontekstu novine, referirajući se na ostale štrajkove radnica, pisale o hrabrim i ustrajnim radnicama koje su se oduprle kako policiji tako i poslodavcima.

I na kraju valja istaknuti – iako su akcije radnica bile uglavnom usmjerene na ostvarivanje ciljeva (povećanje nadnice, osnivanje sindikalnih podružnica), njihovo se djelovanje može promatrati u širim okvirima. U tom smislu štrajkove možemo promatrati i kao načine na koje su radnice istupale protiv tradicionalnih i esencijalističkih predodžbi o ženama kao pasivnima, što itekako otvara mogućnost istraživanja navedenog područja i mimo okvira isključivo povijesti radništva (*labour history*).

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

Državni arhiv u Osijeku (HR-DAOS), Osijek

Fond: Gradsko poglavarstvo.

Zbirka dokumenata radničkog pokreta.

Fond: Memoarska građa.

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HR-HDA), Zagreb

Fond: Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka.

Objavljeni izvori

Vujošević, Ubavka, Žarko Protić (prir.), *Klasna borba. Marksistički časopis. Organ Komunističke partije Jugoslavije, Časopis KPJ (sekcija KI)*, Beograd: Izdavački centar Komunist, 1984.

Štampa

Hrvatski list, Osijek, 1926.

Narodna obrana, Osijek, 1905.

Organizovani radnik, Zagreb, 1927, 1928.

Radnička sloga, Zagreb, 1914.

Radnička štampa. Organ Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije, Zagreb, 1922.

Radničke novine. Socijalističko glasilo, Osijek, 1918.

Riječ radnika i seljaka, Osijek, 1927.

Varaždinske vijesti. List općinske konferencije SSRN Varaždin, Varaždin, 1982.

Ženski svijet, Zagreb, 1918.

Literatura

Knjige

Cazi, Josip (prir.), *Građa za povijest sindikalnog pokreta u Hrvatskoj godine 1919. i 1920. Od Kongresa ujedinjenja do Obznane*, Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije – Republičko vijeće za Hrvatsku, 1956.

Cazi, Nada, *Društveni položaj žene – kako slaviti naše praznike: 8. mart – međunarodni dan žena*, Pula: Novinsko-izdavačka ustanova “Pregled”, 1974.

- Feldman, Andrea (prir.), *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Zagreb: Institut "Vlado Gotovac", Ženska infoteka, 2004.
- Janković, Branimir, *Mijenjanje sebe same – preobrazba hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb: Srednja Europa, 2016.
- Rajković, Ana, *Dugi ženski marš. Položaj radnica i ženski aktivizam u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova*, Zagreb: DAF, 2021.
- Sklevicky, Lydia, *Žene i moć. Povijesna geneza jednog interesa* (prir. Andrea Feldman, Marijana Kardum), Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku; Hrvatska sveučilišna naklada, 2020.
- Šoljan, Marija, *Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila hiljadu devetsto četrdeset prve*, Zagreb: Konferencija za društvenu aktivnost žena, 1967.
- Plećaš, Dušan, *Prvomajske proslave u Osijeku*, Osijek: Revija – časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja, 1973.
- Čaušević, Jasan (prir.), *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2014.
- Janjatović, Bosiljka, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921.-1941.*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost/Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1983.
- Črnja, Zvane (prir.), *Giuseppina Martinuzzi. Socijalizam i domovina. Izbor iz djela*, Pula/Rijeka: Čakavski sabor, 1979.
- Krekić, Bogdan, *Radnički štrajkovi 1936.: objašnjenje pravih uzroka njihovih pojava u 1936. godini: 1. dizanje životnog standarda radnika, 2. sklapanje kolektivnih ugovora*, Beograd: Izdanje Centralnog sekretarijata radničkih komora u Beogradu, 1936(?).

Članci

- Barać, Stanislava, "Reprezentacija žene u beogradskoj periodici iz vremena međuratne Jugoslavije", u: *Desničini susreti. Zbornik radova*, Zagreb: Plejada, 2009, 67.–79.

- Spahić, Aida, Fabio Giomi, Zlatan Delić, “Žene kroz smjenjivanje epoha”, u: *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2014, 39.–71.
- Feldman, Andrea, “Posljednjih dvije tisuće godina: povijest žena – ženska povijest – kulturna povijest”, u: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Zagreb: Institut “Vlado Gotovac”/Ženska infoteka, 2004, 9.–19.
- Janjatović, Bosiljka, “Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933.-1936. s obzirom na politiku KPJ”, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1969, sv. 1, br. 1–2, 7.–53.
- Pejić, Luka, “Pregled prvih radničkih borbi na području Hrvatske (1869.-1914.)”, u: *Sindikati između rada i kapitala*, Zagreb: Durieux, 2022, 221.–266.
- Rajković, Ana, “The Position of Female Workers in Yugoslavia between the Two World Wars – a Historical Perspective” u: *Antropologija. Časopis Odelenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu*, Beograd: Filozofski fakultet Beograd, 2020, br. 1–2, 27.–54.
- Volner, Hrvoje, “Odnos poduzeća S. H. Gutmann d.d. prema sindikatima”, u: *Studia lexicographica*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb: 2008, sv. 2, br. 2, 101.–125.
- Walby, Sylvia, “Theorising Patriarchy” u: *Sociology*, Manchester: British Sociological Association, 1989, sv. 23, br. 2, 213.–132.
- Jambrešić Kirin, Renata, *Dom i svijet. O ženskoj kulturi pamćenja*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2008.
- Jambrešić Kirin, Renata, “Spolno obilježavanje pripovijedanja o ratu”, u: *Narodna umjetnost*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1996, sv. 33, br. 1, 25.–40.
- Jambrešić Kirin, Renata, “Puno puta bi vas bili izbacili kroz vrata, biste bila išla kroz prozor nutra: prepisivanje povijesti žena u Drugom svjetskom ratu”, u: *Narodna umjetnost*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2005, sv. 42, br. 2, 109.–126.

Dujmović, Sonja, “Social democratic reflections on women’s activism in the labor movement in Bosnia and Herzegovina during the First World War”, u: *Tokovi istorije*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2023, sv. 3, 87.–108.

Vodič

Blasin, Barbara, Igor Marković, “Ženski antifašistički Zagreb. Ženske i feminističke organizacije u borbi za socijalna i politička prava i otpor fašizmu”, Zagreb: Centar za ženske studije, 2006.

Internetski izvori

Anka Butorac, *Hrvatski biografski leksikon*, dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3263> (pristupljeno 20. 7. 2024.).

IN THE STRUGGLE FOR BREAD AND ROSES – STRIKE PRACTICES OF WOMEN WORKERS IN CROATIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS (1918-1939)

Summary

Despite repressive measures to curb strikes and put them to an end, Yugoslav women workers were extremely active in organizing strikes. The reason for this, among others, was that according to workers newspapers women had become the object of the most ruthless capitalist exploitation. Female workers were forming trade unions, choosing their representatives as well as forming agitation committees. Moreover, women organized seminars in trade union premises and discussed women's equality, the need for higher wages and the necessity for political engagement. At that time, women were active participants in trade union agitation of The United Federation of Workers' Unions of Yugoslavia (URSSJ), mostly handing out leaflets and calling for organized actions, which was the reason why they were often sacked. Due to hard working conditions strike had become a basic form of activism, aimed at changing the social, economic and gender positions. The most frequent reasons for organizing strikes were demands for higher wages, improvement of terrible working conditions, harassment at the workplace and solidarity. This article addresses the most significant strikes organized by women workers – those in the Saponia factory (Osijek), Silk factory (Osijek) and Bizjak factory (Zagreb) in order to answer the questions like: what was the cause of these strikes, how did authorities react, did the workers manage to fulfill their demands, etc.

The analysis of these strikes is based on the archival materials from the State Archives in Osijek, The Croatian State Archives in Zagreb and newspaper articles from various newspapers (*Jutarnji list*, *Hrvatski list*, *Organizovani radnik*, *Borba*, *Radnički list*). Diverse secondary literature was used to depict the social and political context of women workers' activism.

